

KÜRESELLEŞME VE MEDENİYETLER ARASI ÇATIŞMA: BATI MERKEZLİ İKİ TEZ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

GLOBALIZATION AND CIVILIZATIONS CONFLICT: AN ASSESSMENT ON TWO WEST-CENTERED THESES

Dr. Mehmet Furkan ÖREN

Vala Gedik Özel Eğitim Meslek Okulu, İstanbul/Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-7568-4166

Ayşe GENÇBAY

Vala Gedik Özel Eğitim Meslek Okulu, İstanbul/Türkiye
ORCID ID:0000-0003-3869-6923

Cite As Ören, M.F. & Gençbay, A. (2021). "Küreselleşme Ve Medeniyetler Arası Çatışma: Batı Merkezli İki Tez Üzerine Değerlendirme", International Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:6, Issue:30, pp:1552-1560

ÖZET

Küreselleşme günümüzün önemli konularından birisidir. Kitle iletişim araçlarının gelişmesi, ticari entegrasyon ve göç gibi olaylar tarihin hiçbir döneminde yaşanmamış bir durum ortaya koymaktadır. Bugün dünyanın farklı bir bölgesinde meydana gelen bir olay birkaç saat içerisinde diğer uçtakilerce duyulmaktadır. Eski bir tartışma konusu olsa da meydana gelen göçler ve bununla bağlantılı olarak ortaya çıkan mülteci sorunları küreselleşmenin güncel bir mesele olduğunu göstermektedir. Bu yazı, küreselleşmeyi ve onunla bağlantılı olarak birlikte yaşama imkânını iki tez bağlamında tahlil ederek bu kapsamdaki tartışmalara katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda öncelikli olarak küreselleşme çatışmalarına değinilmekte, sonrasında çatışma tezini öne çıkaran Huntington ve uzlaşma tezini öne çıkaran Fukuyama'nın tezleri tahlil edilmektedir.

Çalışmada, nitel ya da nicel veriler yerine literatür taraması kullanılmaktadır. Küreselleşmenin geniş kapsamlı bir konu olması, öte yandan çatışma ve uzlaşma tezlerinin geniş kapsamlı olması nedeniyle makale sınırlarının verimli kullanılması amacıyla daha çok bilinen tezlere odaklanılmıştır. Bu anlamda genel olarak küreselleşme tezleri tartışıldıktan sonra çatışma ve uzlaşma yaklaşımları tahlil edilmektedir. Çatışma tezi bağlamında Huntington'un tezi, uzlaşma tezi bağlamında Fukuyama'nın tezi incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Küreselleşme, Çatışma, Uzlaşma, Huntington, Fukuyama

ABSTRACT

Globalization is one of the most important issues today. Events such as the development of mass media, commercial integration and migration reveal a situation that has never been experienced in history. An event that takes place in a different part of the world today is heard by those at the other end within a few hours. Although it is an old topic of discussion, the migrations that have taken place and the refugee problems that have arisen in connection with this show that globalization is a current issue. This article aims to contribute to the discussions in this context by analyzing globalization and the possibility of living together in connection with it in the context of two theses. In this context, first of all, globalization conflicts are mentioned, and then the theses of Huntington, who emphasizes the conflict thesis, and Fukuyama, who emphasizes the reconciliation thesis, are analyzed.

In the study, literature review is used instead of qualitative or quantitative data. Due to the fact that globalization is a wide-ranging subject, on the other hand, conflict and reconciliation theses are wide-ranging, more well-known theses are focused on in order to use the boundaries of the article efficiently. In this sense, after the globalization theses are discussed, conflict and reconciliation approaches are analyzed. In the context of the conflict thesis, Huntington's thesis, and in the context of the reconciliation thesis, Fukuyama's thesis is examined.

Key words: Sociology, Globalization, Conflict, Compromise, Huntington, Fukuyama

1. GİRİŞ

Dünya tarihi bir anlamda insanlar arası ilişkiler tarihidir. Sosyal bir varlık olan insanın diğer canlılardan en büyük farkı, ilişkiselliğin olduğu bir kontekstin içinde yaşayabiliyor olmasıdır. Doğada tek başına yaşayamayan, komşuluk ilişkisine sahip olan, kendi türü ile iletişime geçebilen, üreten ve şehirler kurabilen tek varlık insandır. Topluluk halinde yaşayan/yaşayabilen varlık olan insanın her zaman için bir ötekisi olmuştur. İnsanı bir anlamda kendisi yapan şey ötekidir. Bireyler ötekiye göre kendini kurgulayıp tanımlar. Sosyolojinin olduğu yerde iletişim, konuşma ve sosyallik, bunlarla bağlantılı olarak ötekilik vardır.

Tarihsel olarak ötekilik, kimi zaman barış bağlamına oturtulmuş bazen de çatışma sebebi olmuş ve kan dökülmesine neden olmuştur. Savaşlar, birbirlerini öteki olarak kurgulayan grupların olduğu yerde çıkabilir. Bir birini öteki olarak kurgulayan, dahası bu ötekiliği şeytanlaştırarak değiştirip dönüştürmeye çalışan düşüncelerin doruğa ulaştığı yerlerde çatışma ve savaş da kaçınılmaz olmaktadır (Habermas, 2004:37-69). Benlik ve ötekilik algısının soft biçimlerinden biri olan "faşizm" insanlık tarihinde birçok kanlı savaşa neden olmuştur (Michel, 2011). Ötekilik bir anlamda bencilliğin bir ifadesidir. "Ben", bencil duyguları barındıran bir ifadedir. Zira "ben", mikro düzeyde bireyin kendisine çizdiği kırmızı çizgilerdir. Mikro ölçekte bu

çizginin dışında kalan her düşünce ötekidir. Dinler ve ideolojiler benliğin kolektif biçimleridir. Hangi açıdan değerlendirilirse değerlendirilsin ideolojiler ve kimi açıdan dinsel yorumlar (mezhep, tarikat) bencilğin kolektif ifadesidir. Diğer bir ifadeyle ideolojiler ve dinsel yorumlar, grupsal bir bakışın bencilce ifadesidir. Dinler ve ideolojiler biricik doğru olarak kendisini konumlandırıp tanımlarken ve bu tanımlamalara bir çizgi çekerken, çizginin dışındaki her düşünce öteki olarak tanımlanır.

Küreselleşme öncesinde ötekilik lokal bir olgu iken, iletişim araçlarının gelişmesi, ticaretin canlanması ve ulaşımın kolaylaşması sonucunda küresel bir durumun ortaya çıkması, ötekilik olgusunu küresel bir fenomene dönüştürmüştür. Bir anlamda ötekiler, hiçbir dönemde olmadığı kadar birbiriyle iç içe geçmiştir. Yanı sıra lokal ölçekli tartışma ve çatışmalar, artık dünyanın gündemini sarsacak ve herkesi etkileyecek bir sürece evrilmiştir. İslamofobia, zenofobi gibi yaklaşımların yükselmesi bu durumun somut bir göstergesidir. Yanı sıra iş ve refah için yapılan göçler, savaşlardan dolayı mülteci konumuna düşen insanlar, bu insanlara yönelik Batılı ülkelerin yaklaşımları benlik ve ötekiliğin başka bir boyutudur.

Bu çerçeve, lokal ölçekli benlik algılarının küresel ölçekli bir sürece evrilmesine kaynaklık etmektedir. İçinde yaşadığımız dönem olan 21. yüzyılın daha ilk çeyreğinde küresel sistemi etkileyecek pek çok çatışmaya tanıklık etmektedir. Örneğin Suriye’de meydana gelen olaylar, bütün dünyayı etkilemiş/etkileyecek durumdadır. Bu bağlam, küreselleşme ve çatışma tezlerinin güncel olduğunun önemli göstergelerinden birisidir. Bu makale küreselleşmenin çatışmaya mı yoksa uzlaşmaya mı evrileceğini, iki tezi merkeze alarak tahlil etmeyi amaçlayan bir değerlendirme yazısıdır. Bu çerçevede yazıda, küreselleşme olgusuna değinilmekte bununla bağlantılı olarak çatışmayı öne çıkaran Huntington ve uzlaşmayı öne çıkaran Fukuyama’nın çalışmaları tahlil edilmektedir. Vurgulamak gerekir ki küreselleşme geniş kapsamlı bir konudur bu açıdan küreselleşmenin tamamını bir makaleye sığdırmak zorlayıcı olacaktır. Bu açıdan yazıda küreselleşme bağlamında belli başlı tezler işlenmektedir. Çalışmada nitel ya da nicel veriler, saha araştırması ve anket kullanılmamıştır. Yöntem olarak literatür taraması kullanıldığından bu çerçevede makale derleme merkezli bir değerlendirmedir.

2. KÜÇÜLEN DÜNYA: KÜRESELLEŞME TARTIŞMALARI

2.1. Küreselleşme

Küreselleşme, son zamanlarda üzerinde en fazla durulan kavram niteliğindedir. Küreselleşmenin somut bir olgu mu, yoksa soyut bir olgu mu olduğu üzerinde birden fazla görüş vardır. Yanı sıra küreselleşmenin konu edildiği çalışmalar, çalışan sosyal bilimcinin kendi kavramsal çerçevesi, entelektüel alt yapısı, bilişsel çerçevesi, ilgileri ve yetkinlikleriyle de ilgili olduğu için üzerinde varılmış bir konsensüs yoktur (Timur, 2000:8-9).

Küreselleşme bağlamına dikkat çeken kimi düşünürler ekonomiye vurgu yaparken, kimileriye kültür ve medeniyete vurgu yapmaktadır. Öte yandan dijitalleşmenin de önemli bir faktör olarak önce çıktığını öne sürenler bulunmaktadır. Örneğin Wallerstein küreselleşmeyi ekonomik düzen olarak ele almaktadır. Ona göre küreselleşme aslında sermayenin sistematik bir düzene girmesi ve toplumları bu şekilde yönetmesidir (Wallerstein, 2000: 84-86). Küresel sistemi merkez ülkeler, çevre ve yarı çevre ülkeler şeklinde formüle eden Wallerstein, küreselleşmeyi merkez ülkenin çevre ve yarı çevre ülkeyi sistematik bir şekilde kontrol etmesi ve sömürmesi olarak algılar (Wallerstein. 2004:23-25). Wallerstein, Çevre ülkeleri sömürgeci hammadde, yarı çevre ülkeleri merkez ülkelerin distribütörleri olarak görmektedir. Bu anlamda Wallerstein açısından küreselleşme iktisadi bir hegemonyadır. Merkez ülkeler kısa ve az maliyetle ürettikleri teknolojileri uzak ülkelere satmakta, bu ürünleri satın alan ülkeler (çevre, yarı çevre ülkeler) bu bedeli ödemek için daha fazla çalışmak zorunda kalmakta ve giderek merkez ülkenin etkisi altına girmektedir (Wallerstein, 2000:86-95).

İmparatorluk adlı çalışmaları ile benzer görüşler ileri süren Hardt ve Negri küreselleşmeyi sadece iktisadi açıdan değil, siyasi, askeri ve kültürel açıdan etkisini gösteren ve hayatın tüm alanlarını egemenlik altına alan gücün ifadesi olarak değerlendirir (Hardt ve Negri, 2002:202-203). Onlara göre dünyayı aslında tek bir imparatorluk yönetmektedir. Hardt ve Negri’ye göre ulus devletleri, Avrupa’da restorasyon şeklinde egemenliğin yeniden şekillenmesi olarak gelişirken, Avrupa dışındaki toplumlarda sömürgeye karşı reaksiyon olarak ortaya çıkmıştır. Bu reaksiyon dönemin güçlü ülkesi olan İngiltere ve Fransa’nın sömürgeci anlayışlarına karşı bir tepkiydi. Ne var ki ilk dönemlerde küresel hegemonyaya karşı bir direnç noktası oluşturan ulus devletler, kitle iletişim araçlarının gelişmesi (Facebook, Twitter..vb), liberal ekonominin yaygınlaşması sonucu etkinliğini yitirmiş ve küresel imparatorluğun birer eyaletine dönüşmüştür (Hardt ve Negri, 2002:185-190). Bu anlamda küreselleşme bir devletin tek başına iş yapamaz hele gelmesi, dünyanın herhangi bir bölgesinde meydana gelen bir sorunun herkesi etkilemesidir ve kapitalist sermayenin bir imparatorluk çerçevesinde organize olmasıdır.

Kuşkusuz ki hem Hardt ve Negri hem de Wallerstein küreselleşmeyi Marksist bir perspektifle okumakta, çözümlemelerinin merkezine ekonomiyi yerleştirmektedir. Bunun karşısında yer alan kimi araştırmacılar, kültürel formlar ve yerel unsurların da küreselleşmede önemli roller aldığını ifade etmektedirler (Robertson, 1992:16). Robertson, Wallerstein'i küreselleşmeyi ekonomiye indirgemekle suçlar. Ona göre, küreselleşme sosyal, kültürel ve siyasi açıdan tüm unsurlarıyla bir bütündür (Robertson, 1992:66). Robertson'a göre, küreselleşme evrenselcilik düşüncesiyle başlayan bir süreçtir. O, küreselleşmenin, 19. yüzyılda Marx gibi düşünürlerin konuları ele alırken tüm insanlığı bir bütün olarak ele almasıyla düşünsel anlamda ortaya çıkmaya başladığını düşünmektedir (Robertson, 1992:16-21). Gerçekten de önceki dönemlerde problemler genelde lokal ölçekli bir perspektifle ele alınırken, sonraki dönemlerde ideolojik, inançsal ve kültürel farklılıklara bakmaksızın bir bütün olarak ele alınmaya başlanmıştır. Benzer bir yaklaşım Peter Bayer tarafından dile getirilmektedir. Bayer küreselleşmenin sadece iktisadi açıdan değil, aynı zamanda değerler ve anlamlar bütünü de meydana getirmeye başladığını düşünmektedir. Bu çerçevede Bayer, satın alınıp-verilen malların kendileri ile birlikte bir değer yargısı, hırs ve bencillik getirmeye başladığını düşünmektedir. Ona göre tüm bu sorunlara karşın din belli bir anlam örgüsü oluşturmaktadır (Bayer, 1994: 22).

2.2. Küreselleşme ve Benzeşme

Kimi düşünürler küreselleşmeyi genel bir benzeşme olarak tanımlamaktadır. Buna göre küreselleşme Batı merkezli düşünce, görüş ve fikirlerin her yerleşmesi, yerel farklılıkların öznel yönlerini kaybetmesidir (Ritzer, 1998). Küreselleşme, yerel anlam örgülerinin yerini topyekûn anlam örgülerinin almıştıdır. Buna göre bireyler benzeşmekte, ulusal sınırlar anlamsızlaşmaya ve tüketim kültürü yaygınlaşmaya başlamakta böylece yerel anlamların yerini ekonominin aldığı tek bir anlam almaktadır. "Dünya vatandaşlığı" liberal ekonomi, eşitlik ve özgürlük gibi söylemler, bireylerin istediklerini yapmalarını teşvik ederken başka bağlamlarda onları yeniden belli bir tüketim kültürü içerisinde benzeştirmektedir. Yanı sıra post-modern kimi söylemler hakikatleri anlamsızlaştırmakta, bir anlamda modern panteist bir felsefe yaymaktadır. "Herkesin hakikati kendine" şeklinde özetlenebilecek postmodern felsefe, kolektivist dayanışmayı oluşturacak bütünlüklü bir kimlik oluşumunu yok ederken (Sarıbay, 1998:14-31), bunun yerine her bireyin kendi hakikatlerini oluşturmasını ve bu doğrunun peşinden gitmesini salık vermektedir. Ne var ki bireyselci söylem kendi farklılıklarını ve bireyselliklerini ortaya koyan öznel değil, daha ziyade Ritzer'in vurguladığı gibi tüm yerel kültür ve farklılıkları benzeştirerek Mcdonaldsçı bir kültür ortaya çıkarmaktadır.

Dolayısıyla küreselleşme farklı kültürdeki insanların belli bir moda etrafında şekillenmesidir. Bu bağlamda küresel moda, bireysel farklılıkların, sınır ve çizgilerin, yeni sınır ve çizgiler içinde yok olması anlamsızlaşmasıdır. Bu yeni sınırlar kapitalist sermaye tarafından oluşturulmakta ve bireyler buna göre yönlendirilmektedir. Bu yönlendirmeye direnç gösterecek tüm farklılıklar (dinler, gelenek ve görenekler...) anlamsızlaştırılmaya çalışılmakta ya da tüketim bağlamına oturtulmaktadır. İronik bir şekilde küreselleşme bireyleri benzeştirmeye çalışırken, bireysizleştirmektedir. Örneğin kimi araştırmacılar çoğu bireylerin aynı telefonu kullandığını, benzer elbiseleri giydiğini, aynı saate aynı dizleri izlediğini vurgulamaktadır. Öyle ki günümüz bireyleri aynı gün ve saatlerde AVM'lere gitmektedir, tatillerini aynı şekilde yapmakta ve aynı çocuk sayısına sahip olmaktadır. Gittikleri AVM'lerde aynı markalı ürünlerle karşılaşmakta kimi zaman aynı replikleri kullanmaktadır (fiyatı kaç? Kredi kartı geçerli mi? Kaç ay vadeli?...vb) (Ginsborg, 2010:175-181).

Bu çerçeve, Batı merkezli bir tüketim kültürünün hegemonik bir çerçeveye bürünmesi olarak da okunabilir. Bu stratejiyi anlamak için Antonio Gramsci'nin hegemonya kavramı açıklayıcıdır. Hegemonya bir iktidar biçimi iken, onu diğer iktidar biçimlerinden ayıran şey toplumsal iktidarı, zor kullanmadan kurmak ve toplumu yönetmektir (Gramsci, 1984:159). Hegemonya bunun için toplumun kılcal damarlarına kadar iner ve toplumu fark ettirmeden değiştirip dönüştürmeye çalışma biçimidir (Gramsci, 1984:159; Slattery, 2007:240). Buna göre dışarıdan bir zorlama veya baskı olmadığı için bireyler, bu işe gönüllü bir şekilde katılır (Slattery, 2007:240). Bu iktidar biçimi, hem sürekli hem de kendisini hissettirmeden dayattığı için en uzun süreli olanıdır (Slattery, 2007:241). Bu anlamda moda hegemonyanın bir biçimidir. Kendisini görsel araçlarla topluma sunar ve böylece toplumun rızasını alarak ona yeni bir imaj dayatır. Ne var ki toplum, bunun dayatma olduğunu anlamaz, güzel bir tasarım olmazsa bile etkilenir ve zamanla kullanmaya başlar.

Bu strateji için bireysel söylem önemli bir olgudur. Zira sosyal kontekstin dışına çıkmış bireyleri yönlendirmenin daha kolay olduğu söylenebilir. Dinsel ya da geleneksel bağların kuvvetli olduğu sosyal bağlamlar, bir çeşit şemsiye görevi görürler. Bu açıdan aile ilişkileri, geleneksel bağlantıları, kültürel kodları gelişkin olan bireylerin, yönlendirilmesi ve bu yönlendirilmenin kalıcı olması daha zordur. Bu anlamda bireylerin sosyal kontrol mekanizmalarını saf dışı bırakmak moda için mantıklı bir süreçtir. Bu olguların bireysel hak ve özgürlüklere engel olduğu fikri aşılır, böylece bireylerin daha rahat hareket edebileceği, çizgisiz bir dünya imajı yaratılmaya çalışılır. Önemli bir sosyal kontrol mekanizması olan yerel kültürler ve

farklılıklar belli bir tüketim kültürü içerisinde eritilerek, moda ya kolay hizmet edebilecek yeni bir kültür biçimi yerleştirilmeye çalışılır (Meseleyi din merkezli ele alan bir çalışma için bk. Falk, 2003: 75-80). Sonuç olarak küreselleşmeyi iktisadi hegemonya ve benzeşme süreci olarak okuyanlar, bu süreci tek bir kültürün tüm kültürlerle evrilme süreci olarak görmektedir.

2.3. Küreselleşme ve Farklılık

Küreselleşmenin benzeşme meydana getirdiğine yönelik önemli doneler vardır. Bu açıdan topyekûn benzeşme tezlerinin haklılık paylarının yabana atılmaması gerektiği vurgulanabilir. Aslında küreselleşme bağlamı bu yönüyle iki temel salınım arasında durduğu söylenebilir. Ya tamamen benzeşme ya da farklılıklarında korunduğu/ konumlandığı ve yeni şartlara göre sürdüğü bağlamlar meydana gelecektir. Birinci ihtimal daha çok yaşam tarzı ve gündelik işleyişle ilgili gibidir. Oysa yaşam tarzı benzeşmeye başlasa da farklı medeniyetler, inançlar, diller halen varlıklarını sürdürmektedir. Öte yandan Robertson'un vurguladığı gibi teknolojinin gelişmesiyle beraber farklı kültürlerin küreselleştiği bir durum da ortaya çıkmakta, medeniyetler kendi özelliklerinden hareketle küresel sürece katılabilmektedir.

Ancak farklılıkların özelliklerini koruyarak küreselleştiği bir çerçeve, bu da farklı kültürlerin ve inançların bir arada nasıl yaşayacağı problemini de beraberinde getirmektedir. Bu açıdan farklılıkların bir arada yaşadığı barışçıl şartlar önemli bir tartışma alanıdır. Göç bağlamında meydana gelen tartışmalar bunun bariz bir göstergesidir. Modernleşme ile birlikte Batı'nın zenginleşmesi, dünyanın farklı yerlerinden insanların daha iyi bir yaşam için iş amacıyla Batı'ya göç etmesi, eğitim ve sağlık gerekçesiyle yapılan göçler, yanı sıra savaşların meydana getirdiği tahribatlardan kaçan insanların Avrupa ya da başka bir bölgede mülteci konumuna düşmesi günümüz küreselleşme tartışmalarının önemli bir problem alanıdır. Avrupa'ya göç eden bu insanların kendileri ile birlikte kültürlerini ve inançlarını götürmesi, bu inanç ve kültürel görünürlüğün yeni bir özne olarak oluşmaya başlaması, dahası bu insanların sosyal, siyasal ve iktisadi kimi mesafeler kaydetmesi ve en önemlisi kamusal alanda görünür olmaya başlaması, yeni tartışmaları da alevlendirmektedir. Bu realitenin güzel bir örneği Fransa'dır. Bu ülkede yıllar evvel laiklik tartışması, Katolikler'le dönemin yönetimleri arasında yapılmış ve kapanmış bir konu iken, Müslümanlar'ın kamusal alanda görünürlük kazanmasıyla birlikte yeniden alevlenmiştir (Roy, 2010:1-19). Bu tartışmaların bir örneği, ülkede yaşanan başörtüsü meselesinde ortaya çıkmıştır. Daha önceleri laik yönetimin kendilerine karşı geliştirildiği Katolikler'in bu tartışmalarda, Fransa hükümetine destek olmaları ve Müslümanlar'a karşı laikliği savunmaları yeni ve farklı bir medeniyetin nasıl bir sürece yol açabileceğiyle ilgili fikir vericidir (Roy, 2010:54-60). Elbette ki bu tartışma sadece Müslümanlar'ı değil, aynı zamanda diğer inançları da kapsamaktadır.

Bu bağlamda önemli bir tartışma, eğitim ve öğretim alanında yaşanmaktadır. Önceki dönemlerde homojen olan sınıflar, küreselleşmenin meydana getirdiği göçlerden dolayı farklı inanç ve mezhebe bağlı insanların bir arada ders gördüğü mekânlara dönüşmektedir. Bu durumu örnekleyen ülkelerden birisi de İngiltere'dir. Genellikle Batı ülkelerinde dini eğitim ve öğretim kiliselere aittir. Örneğin Almanya'da din eğitimi; Katolikler'in Katolik kilisesi, Ortodokslar'ın Ortodoks kilisesince yürütmektedir (Ayrıntı için bk. Başkurt, 1959). Benzer başka ülkelerde de olan bu uygulama İngiltere'de kısmen uygulanmaktadır. Bu ülkede farklı inanç mensubu öğrenciler, kendi inanç eğitimini almayı talep etmektedir. Göç alan çoğu Avrupa ülkesinde, özellikle Müslümanlar, bu talepleri gündeme getirmektedir.

Göçle beraber yaşanan tartışmalar sadece Avrupa'yı değil, aynı zamanda buraya göç eden kültürleri de ilgilendirmektedir. Doğup büyüdükları habituslarından çıkmış, yeni bir sosyal kontekstin içine girmiş bu insanlar, yeni sosyal bağlamın içinde nasıl var olabileceğinin mücadelesini vermektedir. Bu durum hem kendilik hem de ötekilik anlamında yeni anlam çerçevelerinin oluşmasına, ötekiliğin yeniden kurgulanmasına sebep olmaktadır. Kimi, zaman içinde yaşadıkları sosyal doku tarafından dışlanan ve "öteki" olarak kurgulanan bu kimlikler radikalleşebilmektedir. Örneğin son dönemlerde çokça tartışılan İŞİD'e en fazla katılımın olduğu bölgelerden birisinin Avrupa olması ve bu kişilerin göç eden ilk jenerasyondan değil, daha çok sonraki jenerasyonu oluşturması son derece düşündürücüdür. Avrupada meydana gelen bu durum, küreselleşmenin kimlik krizi açısından önemli bir örneğidir (Bauman, 2001:173-190).

Dolayısıyla küreselleşme farklılıkların bir arada yaşamasına neden olmaktadır, bu da çatışma ve barış tezlerini önemli hale getirmektedir. Diğer bir ifadeyle farklılıklar çatışmaya mı evirilecek yoksa birlikte yaşama kültürü her anlamda gelişecek midir? Küreselleşmenin meydana getirmiş olduğu bu ve benzeri problemler, farklılıklar bağlamında iki seçeneğe bir durumu işaret etmektedir. Bu çerçeve, çatışma tezini ortaya atan Huntington ve uzlaşma teorisini savunan Fukuyama'nın tezlerini önemli hale getirmektedir.

3. HUNTINGTON: MEDENİYETLER ÇATIŞMASI

1993 yılında Foreign Affairs adlı dergide “The Clash of Civilizations” başlıklı makaleyi kaleme alan Huntington, gelecek savaşların medeniyetler arasında olacağını savunarak medeniyetler çatışması tezini ortaya atmıştır. Bu tez yayınlandığı ilk günden günümüze dek çokça tartışılmış ve eleştirilmiştir (Çağlar,2003;Aydın, 2003.). Huntington’gun tezine göre, farklılık savaşların nedenidir (Huntington, 2015:26). Huntington’un tezini özgün kılan şey, uluslararası ilişkiler konusunda uzman biri olarak, genel eğilimlerin tersine yeni bir idea ortaya atması ve bu ideasını çeşitli argümanlarla desteklemesidir. Genel anlamda kabul gören devletlerin ve toplulukların rasyonel davrandığı, ekonomik çıkarın her şeyi belirlediği, devletlerin politikasında çıkarların ön plana çıktığı tezi, Huntington tarafından farklı bir tartışma sahasına çekilmiştir. Zira Huntington devletlerin ve toplumların kültürel ve medeniyet farklılıkları esas alarak hareket ettiğini/edeceğini düşünmektedir. Ona göre, çatışma nedeni ekonomi değil, lokal düzeyde kültürel farklılıklar, küresel düzeyde medeniyetsel (dinsel) farklılıklardan kaynaklanmakta/kaynaklanacaktır (Huntington, 2015:25-40).

Huntington, dünyanın çok medeniyetli olduğunu ayrıca medeniyet kümesi içerisinde birden farklı kültürler ve inançlar taşıdığını düşünmektedir (Huntington, 2015:24-25). Bu çok geniş kültürel modern bir olgu olmamakla birlikte, modernleşme ve küreselleşme bu farklılıkları yakınlaştırmış, insanlar ötekiyle tanışmaya ve öteki üzerinde kendini tanımaya başlamıştır. Küreselleşme öncesinde lokal ölçekte kültürler birbirleriyle komşu iken, diğer bir ifade ile komşuluk ilişkilerinden doğan rekabet yerel iken, küreselleşme sonucunda bu rekabet, medeniyet ölçeğine ulaşmıştır. Bu anlamda mikro düzeyde kültürler arasında yaşanmakta olan savaş, küreselleşmeyle birlikte makro düzeyli bir rekabete evrilmiştir (Huntington, 2015:26).

Huntington, soğuk savaş sonrası dünyada liberal demokrasinin geleceğini savunan görüşlerin doğru olmadığını düşünmektedir. Zira soğuk savaş döneminde liberal ekonomi ve kominizm çerçevesinde ikiye ayrılan dünya, soğuk savaşın bitmesiyle birlikte yerini birbirlerini farklı açılardan tehdit eden farklı medeniyet kutuplarına bırakmıştır. Bu çoklu kutuplar arasında tarihe dayanan fay hatları vardır. Bu fay hatları küresel bir savaş tetikleyecek potansiyele sahiptir (Huntington, 2015:53).

Huntington, Batı medeniyetini tüm medeniyetlerin üstünde görmektedir. Ona göre; demokrasi, insan hakları, seküler dünya, modernleşme gibi olgular Batı medeniyetine özgü özelliklerdir. Her ne kadar dünyanın farklı medeniyetlerinin demokrasi ve insan hakları bağlamında ilerleneceği sanılsa da bu olgular, sadece Batı medeniyetine hasır. Aslında Huntington, bir anlamda modernleşmenin dünyayı tek bir medeniyete doğru götürüp götürmediği ile ilgilidir. Burada kastedilen tek medeniyet ise Batı medeniyetidir. Dolayısıyla eğer küreselleşme ve modernleşme kültürel farklılıkları yok etmiyorsa ve farklı medeniyetler her açıdan Batı medeniyetini benimsemiyorsa çatışma kaçınılmaz olacaktır (Huntington, 2015:368-375). Ona göre kitle iletişim araçları, ticaretin gelişmesi ve başka alanlarda ki etkileşimler kültürel farklılıkları ortan kaldırmamaktadır. Tersine kültürel farklılıkların korunmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla farklılıklar çatışma potansiyeli taşıyan bir etmen olarak kalmaktadır (Huntington, 2015:79). Huntington farklı bölgelerde görülen modernleşmelerin Batı’ya zarar verdiğini düşünmektedir. Çünkü ona göre diğer kültürler bu anlamda Batı’yı Batı’ya avantaj sağlayan modernleşme silahıyla vurmaktadır.

Huntington bu çerçevede savaşların çıkmamasını kültürel farklılıkların yok olmasına bağlamaktadır. İdeal dünyayı, tüm dünya nüfusunun İngilizce konuşması ve benzeşmesi olarak görmektedir (Huntington, 2015:92-95). Öyle ise küresel ölçekte savaşların çıkmaması için neler gerekiyor? Huntington savaşların çıkmamasını Batı’nın hegemonik gücünü korumasına bağlamaktadır. Ona göre medeniyet farklılıklarının çatışmaya dönüşmemesi ancak bunların üstünde güçlü bir siyasal aktörün bulunması ile mümkündür. Siyasal anlamda hegemonik gücün olmadığı, siyasi ve iktisadi şartların bozulmaya başladığı yerlerde farklılıklar çatışmaya dönüşmekte/dönüşecektir.

Dünyayı Çin medeniyeti, Japon medeniyeti, İslam medeniyeti, Batı medeniyeti, Hindistan medeniyeti, Ortodoks medeniyeti, Latin Amerika medeniyeti olarak yedi bölgeye ayıran Huntington, her medeniyetin merkezine çekirdek bir devleti koymaktadır. Ona göre farklı medeniyetlerin çekirdek devletleri, medeniyetin en üst seviyesini ve hamiliğini üstlenir. Bir anlamda çekirdek devletler medeniyet içerisindeki farklı kültürlerin bir arada durması ve çatışmaların engellenmesi için hakem görevini görmektedir (Huntington, 2015:225). Çin medeniyetinin çekirdek devleti Çin, Japon medeniyetinin çekirdek devleti Japonya, Ortodoks medeniyetinin çekirdeği Rusya, Batı medeniyetinin çekirdek devleti ise ABD’dir. Ona göre İslam medeniyetinin çekirdek devleti olmadığı için bu medeniyet yerel ölçekte kendi arasında çatışma yaşamakta, küresel ölçekte ise siyasal etkinlik gösterememektedir (Huntington, 2015:226).

3.1. Özcü Yaklaşım ve Batı Merkezli Okuma

Huntington tezinin zayıf noktası, kuşkusuz ki İslam'la ilgili olan kısmıdır. Farklılıkların savaş nedeni olduğu tezi elbette ileri sürülebilir. Örneğin Huntington'un çokça örnek gösterdiği Yugoslavya'nın dağılmış olması sonucu Hırvatlar, Boşnaklar ve Sırpalar arasındaki savaş bir anlamda farklılıklar savaşlarıdır. Yanı sıra güncel anlamda yaşanmakta olan bölgesel çatışmalar ve tarihte yaşanmış savaşların tarafları genelde kimliklerle atfedilir. Her ne kadar ekonomik motivasyonlar önemli olsa da savaşlarda çatışan gruplar, kimlikler, inançlar ve kültürler bağlamında gündeme gelmektedir. Diğer bir ifade ile savaşlar sosyal, siyasal ve iktisadi nedenlerle yapılmış/yapılıyor olsa da bu savaşların tarafları kendisini ötekenden ayıran semboller, ideolojiler ya da inançlarla tanımlarlar. Gerçekten de savaşmak için toplumun farklılıklar bağlamında ayrışması önemlidir. Zira savaşlar kaos anlamında, bireyler arasında değil farklı kültürler arasında meydana gelir.

Ancak her inancın kültürel, sosyal ve siyasal bağlamları vardır ve medeniyetler bunlardan bağımsız bir şekilde ele alınamaz. Huntington İslam'ı kültürel, sosyal ve iktisadi bağlamdan kopuk bir şekilde ele almakta ve ontolojik bir sorun olarak görmektedir. Ona göre İslam kılıçla yayılmıştır. Yanı sıra dünyaki medeniyet düzeninde birçok medeniyetle (Ortodoks, Batı, Çin, Hindistan) sınırları olan tek medeniyet, İslam'dır (Huntington, 2015:395). Medeniyet bölgelerinin keşiştiği noktalar incelendiğinde İslam'ın tüm sınırlarda (Keşmir, Çeçenistan, Bosna, Sudan) kavga halinde olduğu gözlemlenmektedir. Bu çerçevede İslam'ın yayılım alanları dikkate alındığında hem emperyal hem de savaşçı bir özelliğe sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca İslam hiçbir zaman siyaset anlamında pasif olmayı benimsemez, her zaman siyasetin merkezinde yer alır (Huntington, 2015:395-398).

Bu tezi zayıf kılan şey, medeniyetlerin birbiriyle rekabet halinde olduğu, birbirinin potansiyel düşmanı olduğu varsayımına dayalı olan bir düşünürün, Batı medeniyetini uzlaşmacı, onun dışında ki medeniyetleri, özelde İslam'ı, tehlikeli olarak görmesidir. Farklılıklar çatışma nedeni ise diğerlerinden farklı olan Batı niçin uzlaşmacıdır? Medeniyetlerin birbirine potansiyel düşman olduğu bir düzlemde Batı'yı ötekiler için uzlaşmacı kılan özellik nedir? Hangi sosyal ve siyasal parametreler Batı'yı uzlaşmacı kılmaktadır?

Burada Huntington medeniyetleri bir fabrika gibi ele alır. Batı'yı siyasal ve sosyal bağlamından kopuk saf iyi olarak değerlendirip, bu medeniyetin böyle insanlar yetiştirdiğini düşünürken, İslam'ı fabrika gibi kodlayıp uzlaşmaz, teröre meyilli insanlar yetiştirmekle ilişkilendirmektedir (Huntington, 2015:396). Oysa sosyal bilimlerin önemli kurallarından birisi, insanın nesne olmayıp, özne olduğu yönündedir. İnsanlar içinde yetişmiş olduğu medeniyet havzasının ürünü değil, üreticisidir. Bu çerçevede medeniyetleri insanlardan kopuk bir "öz" gibi ele almak, sorunlu bir bakış açıdır. Bu anlamda "saf" iyi bir Batı ve "saf" kötü bir İslam söylemi tarihi ve sosyal realiteye uymayan bir yaklaşımdır.

Yine sosyolojik bir realite olan insanların sosyal, siyasal ve en önemlisi ekonomik şartlara göre şekillendiği ve tavır aldığı gerçeği, düşünür tarafından görmezden gelinmiştir. Ekonomik ve siyasal istikrarın bozulduğu her toplum bir şekilde radikalleşme eğilimi gösterebilir. Diğer bir ifade ile medeniyetler insanları radikalleştirmez bilakis insanlar ekonomik çöküntü ve siyasal istikrarsızlık sonucu medeniyetleri radikalleştirirler. Bu anlamda şiddeti ve çatışmaları ontolojik anlamda medeniyette değil, bu medeniyetlere şiddeti bulaştıran insanın sosyal, ekonomik ve siyasal bağlamında aramak daha tutarlı sonuçlara ulaşmaya kaynaklık edecektir.

4. FUKUYAMA: LİBERAL BARIŞ VE UZLAŞI

Huntington'dan farklı olarak Francis Fukuyama küreselleşmenin liberal ve barışçıl bir sürece evrileceğini düşünmektedir. Lineerci tarih anlayışına sahip bir düşünür olan Fukuyama, liberalizmi insanlığın son uğrak noktası olarak görmektedir (Fukuyama, 1999:55-67). Ona göre Batı dışı yerel kültürler ve farklılıklar çeşitli engellerle karşılaşsa bile sonunda liberalizme geçecektir. Fukuyama için liberalizm önemli bir değerdir. Bu çerçevede en mükemmel sistemdir. Ona göre soğuk savaş döneminden sonra Sovyet bloğunun çökmesiyle birlikte zafer liberalizmin olmuştur. Bu anlamda liberalizm alternatifi olmayan tek düşünce sistemi olarak gündemleşmiştir. Liberal sistem nihai nokta olduğuna göre onun alternatifi bir sistem de gelmeyecektir. Bu açıdan liberalizm dışındaki ideolojiler için tarih son bulmuştur. Zira liberalizmin, piyasalarda bireysel özgürlüğü, serbest ticareti ve kişisel rekabeti esas almakta ve kültürel farklılıkların çatışmadan bir arada yaşamasına katkı sağlamaktadır (Fukuyama, 1999:57).

Siyaset anlamında liberal demokrasinin önemli bir kazanım olduğunu düşünen Fukuyama, liberal demokrasinin çoğulcu bir anlayışa sahip olduğunu düşünmektedir. Çoğulculuk bu çerçevede farklı düşüncelerin, görüşlerin rengi ve ırkı ne olursa olsun siyasi ve hukuki düzlemde varlık kazanmasıdır (Fukuyama, 1999:57). Kişinin dini, dili ve düşünsel anlamda bakışı ne olursa olsun, beyinsel ve vicdansal

anlamda özgür olması, seçme ve seçilme hakkına sahip olması, liberal demokrasinin vazgeçilmezidir (Fukuyama, 1999:57-58). Fukuyama açısında liberalizm bireyin cebinin, kalbinin ve fikrinin özgür olması ve baskı altına alınmamasıdır.

Fukuyama farklılıkları ontolojik anlamda demokrasinin önünde bir engel değil, bir zenginlik ve hatta bir gereklilik olarak değerlendirmektedir. Zira liberal demokrasi geleneğine bağlı olan toplumlar, savaşçı değil barışçıdır. Barış liberal demokrasinin en temel şartıdır. Liberal demokrasi bireylerin problemlerini savaş yöntemi ile değil, uzlaşma ve karşılıklı anlayış çerçevesinde çözmesini gerekli kılar. Bu anlamda liberal demokrasi doğal olan şiddet ve nefretin ortadan kalmasını sağlamakta ve bunları engellemektedir. Çünkü liberal demokrasi doğası gereği şiddete değil, barışa teşvik etmekte ve barışın egemen olmasını sağlamaktadır (Fukuyama, 1999:206,277-278). Bu anlamda Fukuyama bundan sonra büyük savaşların çıkmayacağını devletlerarası savaşın son bulacağını düşünmektedir (Hardt ve Negri, 2002:203). Ona göre kültürel savaşların olduğu, despotik yönetimlerin olduğu yerler, liberalizmin girmediği yerlerdir. Bu anlamda şiddet ve çatışmayı körükleyen bu sistemler, eninde sonunda yerini, şiddet ve kavganın bittiği, farklı kültürlerin bir arada yaşadığı liberal demokrasiye bırakacaktır. Bu yüzden tüm dünya ülkeleri nihayetinde Batı'nın liberal demokrasisini benimseyecektir.

Kültürel kimi farklılıkların liberal demokrasiyi engelleyebileceğini düşünen Fukuyama, bu durumun kalıcı değil, geçici bir süreç olduğunu düşünmektedir. Ona göre liberal demokrasi şu durumlarda krizle karşı karşıya kalabilir. Bunlardan birincisi ulus, etnisite ve ırkla ilgilidir. Herhangi bir gurubun diğer bir gruptan kendisini üstün görmesi veya bir gurubun kendisini toplumdan dışlanmış olarak hissetmesidir (Fukuyama, 1999:217). İkincisi, dinin eşitlikçi ve hoşgörü kültüründen uzaklaşmasıdır. Bu anlamda Fukuyama dinlerin ve inançların eşitlikçi ve hoşgörülü olmasını istemektedir. Ne var ki dinlerin ontolojik farklılıklarına rağmen nasıl olgulara eşitlikçi bir yaklaşım sergileyebileceği yazar tarafında tartışma konusu yapılmamaktadır. Üçüncüsü, gelir dağılımında ve sosyal politikalarda meydana gelen eşitsizlikler ve dördüncüsü kişilerin ya da toplumların kendilerini grup kültürü ile yönetmekten aciz olmasıdır (Fukuyama, 1999:218-226). Bu anlamda Fukuyama'yı farklı kılan şey dinsel ve kültürel farklılıkları çatışmanın bir nedeni olarak görmemiş olmasıdır. Ona göre kültür ya da din bizzat kendi olarak demokrasiye engel değil, bu unsurların kimi aşırı yorum ya da yönleri engeldir. Zira demokrasi kültürü pek tabii ki farklılıkların olduğu yerlerde söz konusu olabilir. Bu anlamda demokrasi ve barış için insanların aynı olması ve toplumun homojen olması gerekmiyor. Farklılıkların birbirlerine engel olmadan, birbirleriyle liberal demokrasi şemsiyesi altında birlikte yaşamasıdır. Küreselleşmenin bir sonucu olan farklılıkların bir aradalığı bunu gerektirmektedir (Fukuyama, 1999:220-227). Sonuç olarak Fukuyama farklılıkların bir arada yaşayabileceği bir çerçeve öngörmekte ancak bunun koşulu olarak Batı'nın liberal yapısını şart koşmaktadır. Bu yönüyle Fukuyama da Huntington gibi Batı merkezli bir okuma yapmaktadır.

5. SONUÇ

Küreselleşme insanları ekonomik, iktisadi ve siyasal anlamda çeşitli sorunlarla karşı karşıya getirmiştir. Pek çok sosyolog, düşünür, siyasetçi ve entelektüel küreselleşmenin farklı boyutlarına dikkat çekmiştir. Wallerstein, Hardt ve Negri, Robertson, Ritzer gibi pek çok düşünür farklı bağlamlarıyla küreselleşmeyi çözümlenmişlerdir. Bu düşünürlerden kimisi merkeze iktisadi yerleştirirken kimisi kültür ve medeniyeti yerleştirmektedir.

Kuşkusuz ki bu tartışmalardan birisi de farklılıkların nasıl bir arada yaşayacağı konusudur. Birlikte yaşamanın imkânı nedir? Farklılıklar tehlikeli midir? Kamusal alan farklılıklara açık olmalı mıdır? Olmayacaksa kamusal alanın yansız bir şekilde düzenlenmesi nasıl olacaktır? Küresel anlamda güçlü olan milletlerin hegemonyası nasıl aşılacaktır? Bu ve benzeri soru(n)ların üzerinde pek çok tez ileri sürülmüştür.

Bu sorunlara çatışma ve uzlaşma bağlamında açılımlar getiren düşünürler olan Huntington ve Fukuyama'nın tezleri bu bağlamda fikir vericidir. Öteki kültür ve medeniyetleri Batı merkezci bir yaklaşımla ele alan Fukuyama ve Huntington farklılıkların savaşlara neden olup olmayacağını Avrupa merkezli bir çerçevede değerlendirmektedirler. Kimi farklılıklar taşısada iki düşünür içinde iki seçenek var gibidir. Fukuyama için çatışmaların çıkmaması Batı'nın liberal "demokratik" anlayışının şart olduğunu düşünürken, Huntington diğer medeniyetlerin her bakımdan Batılı olmasının imkânı olmadığını bu yüzden medeniyetler çatışmasının kaçınılmaz olduğunu düşünmektedir. Bu anlamda Fukuyama, kültürel ve inançsal farklılıkların zorunlu dönüşümünü öngörmez; o, bireylerin inançsal ve kültürel aşırıcılığını eleştiri konusu yapıp insanların bir arada yaşamasını liberal demokraside görürken, Huntington kültürel farklılıkları ve inançsal ayrılıkların zorunlu bir kavga nedeni olarak görmektedir. Başka bir deyişle Fukuyama düzen için Batı liberalizmini önerirken, Huntington Batı medeniyetinin evrensel bir değere ulaşmayacağını düşünmekte ve medeniyetler

savaşını kaçınılmaz görmektedir. Burada not edilmesi gereken önemli bir husus küreselleşme sonucunda farklılıkların nereye evrileceği konusunda iki farklı yaklaşım olan çatışma veya birlikte yaşama seçeneklerinde, farklılıkların liberal demokrasi çerçevesinde birlikte yaşayacağını düşünen Fukuyama ile Huntington'un birbirinin antitezi gibi olduğudur.

Genel anlamda Fukuyama düzeni, Huntington ise kaosu temsil etmektedir. Fukuyama düzeni Batı'nın liberal demokrasi anlayışında görmektedir. Huntington ise kaosu Batı dışı medeniyetlerinde görmektedir. Bu çerçevede ikisi içinde Batı önemli bir değeri ifade etmektedir. Ayrışıkları nokta Fukuyama'nın Batı'nın liberal demokrasisinin diğer bölgelere de yerleşeceğini düşünmesidir. Netice itibarıyla küreselleşme ve buna bağlı olarak birlikte yaşama gereksiniminin artması çeşitli boyutlarıyla tartışılmaya devam edeceğe benzemektedir. Huntington ve Fukuyama çatışma ve birliktelik imkânını küreselleşme bağlamında değerlendiren ilk metinlerden olduklarından bu anlamda önemlidirler.

KAYNAKÇA

- Giddens, Anthony. (1994). Modernliğin Sonuçları, Çev. Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- George, Ritzer. (1998). Toplumun McDonalddlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme. Çev. Şen Süer Kaya, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Gramsci, Antonio. (1984). Modern Prens, Çev. Pars Esin, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Sarıbay, A.Yaşar. (1998). "Küreselleşme, Post-modern Uluslaşma ve İslam", Der. E. Fuat Keyman& A. Yaşar Sarıbay, Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam(İçinde),Ankara, Vadi Yayınları.
- Bruinessen, Martin Van ve Stefano Allievi. (2012). Avrupa'da Müslüman Öznenin Üretimi, (Fikirler, Bilinçler, Örnekler), Çev. Attila Tuygan, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tonak, E. Ahmet. (2004). "ÇTYA'nın Bağlamı: Küreselleşme ve Yabancı Sermaye," Der. Ahmet Torak, Küreselleşme(Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı) (içinde) 2.bs., İstanbul: İmge Kitabevi.
- Morin, Edgar ve Kern, A. Brigitte. (2001). Dünya Vatan, Çev. Melike Hemmami Kırac, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Said, Edward. (1998). Oryantalizm, Çev. Nezhiz Uzel, 4. Bs. İstanbul: İrfan Yayınları.
- Fukuyama, Francis. (1999). Tarihin Sonu ve Son İnsan, Çev. Zülfü Dicleli, İstanbul, Gün Yayınları.
- Çağlar, Gazi. (2003). Uygarlıklar Arası Savaş Miti: Dünya'nın Bütününe Karşı Batı, Çev. Nazlı Kaya, İstanbul: Belge Yayınları.
- Michel, Henri . (2011). Faşizmler, Çev. Füsün Üstel, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Wallerstein, Immanuel. (2000). The Essential Wallerstein, Newyork, The New Press.
- Wallerstein, Immanuel . (2004). World-Systems Analysis, London: Duke University Press.
- Kalın, İbrahim. (2005). İslam ve Batı, 5.bs., İstanbul: İSAM Yayınları.
- Başkurt, İrfan. (1995). Federal Almanya'da Din Eğitimi, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Habermas, Jürgen. (2004). "Öteki" Olmak, "Öteki" ile Yaşamak, Çev. İlknur Aka, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hardt, M. and Negri, A. (2002). İmparatorluk, Çev. Abdullah Yılmaz, 4.bs., İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Slattery, Martin. (2007). Sosyolojide Temel Fikirler, Haz. Ümit Tatlıcan & Gülhan Demiriz, İstanbul: Sentez Yayınları.
- Selçuk, Mualla ve Diğerleri. (2000). Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Aktaş, Murat. (2014). "Avrupa'da Yükselen İslamafobi ve Medeniyetler Çatışması," Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt 3, NO: 1, s. 531-554.
- Aydın, Mustafa. (2003). Onların Savaşı: Brezinski...Kissinger...Huntington, İstanbul, Kutup Yıldızı Yayınları.

- Gökkır, Necmettin.(2008). “European Muslim and The Qur’an-İnterpretation and İntegration in Diaspora-“, Milel ve Nihal Dergisi, Cilt, 5, Sayı 3.
- Altaş, Nurullah. (2003). Çok kültürlülük ve Din Eğitimi, Ankara: Nobel Yayınları.
- Ginsborg, Paul. (2010). Gündelik Hayat Politikaları, Çev. Muhsin Önal Mengüşoğlu, İstanbul: Açılım Kitap.
- Peter Bayer, (1994). Religion and Globalization, Sage Publicaitons, London: Sage Publications.
- Berger, Peter L. (2003). Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri, Der. Peter L. Berger& Samuel P. Huntington, Bir Küre Bin Bir Küreselleşme(içinde), Çev. Aylar Oruç, İstanbul, s.9-28
- Jackson, Robert. (2005). Din Eğitimi: Yorumlayıcı Bir Yaklaşım, Çev. Üzeyir Ok& M. Ali Özkan, İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi.
- Robertson, Ronald. (1992). Globalization: Social Theory and Global Cültüre, London: Sage Publication.
- Roy, Oliver. (2010). İslam’a Karşı Laiklik, Çev. Ender Bedisel, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Falk, Richard. (2003). Küreselleşme ve Din, Çev. Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul, Küre Yayınları.
- Huntington, P. Samuel. (2015). Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması, Çev. Mehmet Turhan& Y. Z. Cem Soydemir, İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Timur, Taner. (2000). Küreselleşme ve Demokrasi Krizi, İstanbul, İmge Kitabevi.
- Ramazan Tarık. (2005). Avrupalı Müslüman Olmak: Avrupa Bağlamında İslami Kaynakların İncelenmesi, Çev. Ayşe Meral, İstanbul: Anka Yayınları.
- Bauman, Zygmunt. (2001). Bireyselleşmiş Toplum, Çev., Yavuz Alogan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.